

**SRPSKO UDRUŽENJE ZA KRIVIČNOPRAVNU
TEORIJU I PRAKSU**

**INSTITUT ZA KRIMINOLOŠKA I SOCIOLOŠKA
ISTRAŽIVANJA**

REVIIJA

ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

BEOGRAD, 2014.

Savet časopisa

Prof. dr Božidar BANOVIĆ- Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Dr Marina BLAGOJEVIĆ- Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ- Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Mr Miroslav IVANOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Branislava KNEŽIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Leposava KRON - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Prof. dr Ljubinko MITROVIĆ- Panevropski Univerzitet „APEIRON“ u Banja Luci, Prof. dr Ivana SIMOVIĆ-HIBER - Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Dr Momčilo TALIJAN - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Prof. dr Vid JAKULIN - Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Janko LAZAREVIĆ - sudija Vrhovnog kasacionog suda Srbije, Akademik Igor Leonidovič TRUNOV - Ruska akademija nauka u Moskvi, Milomir GOVEDARICA, Dr Zlatko NIKOLIĆ, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Mr Dušan DAVIDOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu.

Redakcija časopisa

Prof. dr Claus ROXIN - Pravni fakultet Univerziteta u Minhen, Prof. dr Stanko BEJATOVIĆ- Pravni fakultet u Kragujevcu, Prof. dr Miodrag SIMOVIĆ - Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Prof. dr Vojislav ĐURĐIĆ - Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Dr Danilo NIKOLIĆ- Ministarstvo pravde Republike Srbije, Prof. dr Drago RADULOVIĆ - Pravni fakultet Univerziteta u Podgorici, Dr Jovan ĆIRIĆ - direktor Instituta za uporedno pravo u Beogradu, Dr Ivana STEVANOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Zoran STEVANOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Sanja ĆOPIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Vladan JOLDŽIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Olivera PAVIĆEVIĆ- Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, Dr Jelena ŽELESKOV-ĐORIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Glavni i odgovorni urednik časopisa

Prof. dr Zoran STOJANOVIĆ, Pravni fakultet u Beogradu

Urednik časopisa

Dr Zoran STEVANOVIĆ - Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Sekretar redakcije časopisa

Dr Ana BATRIĆEVIĆ – Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

ISSN 1820-2969

Časopis izdaju: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Časopis izlazi tri puta godišnje. Radove i ostalu poštu u vezi sa časopisom slati na adresu:
REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO,
Beograd, Ulica Kraljice Natalije br. 45. E-mail: sukp@sezampro.rs
Rukopisi se ne vraćaju

U troškovima izdanja časopisa učestvovalo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog
razvoja Republike Srbije, Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije
i Prvosudna akademija u Beogradu

Štampa i priprema: „KULTURA PRINT“ Beograd.
Tiraž: 500 primeraka

Editorial council

Professor Božidar BANOVIĆ, PhD – Faculty of Law, University of Kragujevac, Marina BLAGOJEVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Professor Đorđe IGNJATOVIĆ, PhD – Faculty of Law, University of Belgrade, Miroslav IVANOVIĆ, MA – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Branislava KNEŽIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Leposava KRON PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Professor Ljubinko MITROVIĆ, PhD – Pan – European University „APEIRON“, Banja Luka, Ivana SIMOVIĆ-HIBER, PhD – Faculty of Security Studies, University of Belgrade, Momčilo TALIJAN - Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Professor Vid JAKULIN, PhD – Faculty of Law, University of Ljubljana, Janko LAZAREVIĆ - Judge of the Supreme Court of the Republic of Serbia, Academic Igor LEONIDOVIĆ Trunov – Russian Academy of Sciences, Moscow, Milimir GOVEDARICA, Zlatko NIKOLIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Dušan DAVIDOVIĆ MA – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade.

Editorial board

Claus ROXIN Professor Claus ROXIN, PhD – Faculty of Law, University of Munich, Professor Stanko BEJATOVIĆ, PhD – Faculty of Law, University of Kragujevac, Prof. dr Miodrag SIMOVIĆ - Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Prof. dr Vojislav ĐURĐIĆ - Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Dr Danilo NIKOLIĆ - Ministry of Justice and Public Administration of the Republic of Serbia, Professor Drago RADULOVIĆ, PhD – Faculty of Law, University of Podgorica, Jovan ĆIRIĆ, PhD – Institute of Comparative Law, Belgrade, Ivana STEVANOVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Zoran STEVANOVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Sanja ČOPIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Vladan JOLDŽIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Olivera PAVIĆEVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Jelena ŽELESKOV-ĐORIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editor in chief

Zoran STEVANOVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editor

Zoran STEVANOVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade,

Secretary of the redaction

Ana BATRIĆEVIĆ, PhD – Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

ISSN 1820-2969

The Review is issued by: Serbian Association for Theory and Practice of Criminal Law
and Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade.

The Review is published three times a year.
Send scientific articles and other papers relevant for the Review to the following address:
REVIEW OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW,
Belgrade, No. 45, Kraljice Natalije Street, or via E-mail: sukp@sezampro.rs
Manuscripts are not returned.

The Ministry of Education, Science and Technological Development The Ministry of
Justice and Public Administration and Judicial Academy in Belgrade participated in the
coverage of this Review's publishing costs.

Printed and arranged by: "KULTURA PRINT", Belgrade
Number of prints: 500

**REVIJA
ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO**

VOL 52. BR. 2.

BEOGRAD

MAJ-AVGUST 2014.

UDK 343

ISSN 1820-2969

S A D R Ź A J

Č L A N C I:

1. Zorica MRŠEVIĆ: Rituali sportskog nasilja 9
2. Robert KERT: Zloupotreba položaja odgovornog lica prema članu 234 Krivičnog zakonika Republike Srbije 35
3. Velimir RAKOČEVIĆ: Krivična djela protiv životne sredine i uređenja prostora u Crnogorskom krivičnom zakonodavstvu (novi oblici) 43
4. Ivan JOVANOVIĆ: Oštećena strana kao učesnik u istrazi i izmenjeni zakoni o krivičnim postupku u zemljama regiona (Srbija, Hrvatska, BiH i Crna Gora) 67
5. Nataša MRVIĆ-PETROVIĆ: Zaštita oštećenog u prekršajnom postupku 109
6. Biljana SIMEUNOVIĆ-PATIĆ: Domašaj i perspektive naučnog znanja u prevenciji maloletničke delikvencije 121
7. Svetlana NENADIĆ: Načelo ne bis in idem u evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i primena načela u praksi Evropskog suda za ljudska prava 141

**REVIEW
OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW**

VOL 52. No. 2

BEOGRAD

MAJ-AVGUST 2014.

UDK 343

ISSN 1820-2969

C O N T E N T S

A R T I C L E S :

1. Zorica MRŠEVIĆ: Rituals of sport violence 9
2. Robert KERT: Abuse of position of responsible person according to Article 234 according to Criminal Code of Serbia 35
3. Velimir RAKOČEVIĆ: New forms of criminal deeds against environment, and organization of space in Montenegrin criminal legislature 43
4. Ivan JOVANOVIĆ: Injured party as participant in reformed criminal procedure laws of countries in the region (Serbia, Croatia, BiH and Montenegro) 67
5. Nataša MRVIĆ-PETROVIĆ: Protection of Injured Party in Misdemeanor Proceedings 109
6. Biljana SIMEUNOVIĆ-PATIĆ: The reach and perspectives of scientific knowledge in prevention of juvenile delinquency 121
7. Svetlana NENADIĆ: Ne bis in idem principle in European convention on human rights and implementation of the principle in jurisprudence of European Court of Human Rights 141

Biljana SIMEUNOVIĆ-PATIĆ
Kriminalističko-policijska akademija,
Beograd

Pregledni članak
UDK: 343.91-053.6
Primljeno: 15. jun 2014. god.

DOMAŠAJI I PERSPEKTIVE NAUČNOG ZNANJA U PREVENCIJI MALOLETNIČKE DELINKVENCije¹

U poslednjih tridesetak godina u svetu je znatno unapređeno saznanje o faktorima rizika maloletničke delinkvencije, čime su uglavnom identifikovana težišta preventivnih aktivnosti u ovoj oblasti. Ipak, primena postojećih naučnih saznanja u oblasti prevencije maloletničke delinkvencije i razumevanje značaja metodološki korektnih evaluacija postojećih programa prevencije danas generalno nisu na zadovoljavajućem nivou, po čemu se ne razlikuje ni Srbija. Savremeni odgovori na maloletničku delinkvenciju trebalo bi da se temelje na saznanjima o heterogenosti dece i maloletnika koja su u nju uključena, a u fokusu preventivnih nastojanja trebalo bi da bude neutralisanje faktora rizika za razvoj perzistentnog prestupništva. Razvijanje efektivnih programa rane intervencije, odnosno komprehenzivnih programa prevencije namenjenih predškolskoj deci, jedini je pouzdan način da se blagovremeno odgovori na razvojne potrebe ove kategorije dece i ublaži rizik od razvijanja hroničnog prestupništva. Na drugoj strani, longitudinalne studije o maloletničkoj delinkvenciji u Srbiji čije se sprovođenje u radu zagovara, mogli bi biti solidan polazni osnov za kreiranje efikasnijeg odgovora na problem kriminaliteta u budućnosti, kao dragoceni izvor saznanja o kritičnim konstelacija-

1 Tekst je rezultat rada na projektu „Kaznena reakcija u Srbiji kao ključni element pravne države” (br. 179051) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ma i mehanizmima aktiviranja i neutralizacije faktora rizika za perzistentno i tranzitorno prestupništvo mladih i specifičnostima u pogledu životnih prilika, prekretnica i problema sa kojima se suočavaju adolescenti u našoj zemlji, kao i trajektorija ulaska u delinkvenciju i izlaska iz nje.

Ključne reči: maloletnička delinkvencija; prevencija; faktori rizika; rano prestupništvo; perzistentno prestupništvo.

1. Uvodni osvrt

Tokom poslednjih decenija u svetu je znatno unapređeno saznanje o faktorima rizika i zaštite u vezi sa prestupništvom maloletnika čime su manje-više identifikovana težišta preventivnih aktivnosti u ovoj oblasti. S druge strane, na evropskom kontinentu, ali i na globalnom nivou, još uvek nedostaju saznanja o najboljoj praksi u domenu prevencije utemeljena na solidnoj evaluaciji, praktično upotrebljiva i dostupna relevantnim stručnjacima različitog profila. Nasuprot dinamičnoj istraživačkoj aktivnosti i širenju korpusa pouzdanih i upotrebljivih empirijskih nalaza, društveno reagovanje je neretko rigidno i s tendencijom da se prepusti nedovoljno argumentovanom, ali rasterećujućem verovanju da su mere koje u suštini predstavljaju jednokratno ili kratkotrajno „disciplinovanje” maloletnika koje bi trebalo da dovede do jačanja njegove odgovornosti i izbegavanje stigmatizacije „nepotrebnim” intervenisanjem ili štetnom procedurom, ključni civilizacijski pomak u reagovanju na maloletničku delinkvenciju i primarni zadatak u oblasti sprečavanja povrata, čime se pride ostvaruju i drugi specifični društveni interesi.²

Zaštita maloletnika od stigmatizacije je, podrazumeva se, izuzetno važna. No, ona ne bi smela postati izgovor za površnost i ne bi trebalo da zaklanja hipokriziju ili nesprennost da se s jednakom odlučnošću štite sva prava maloletnih lica, uključujući i pravo na pravilan razvoj. Ponekad se stiče utisak

2 Kao ciljevi koji se ostvaruju primenom mera diverzionog karaktera obično se navode: redukcija povrata, obezbeđivanje usluga maloletniku, izbegavanje stigmatizacije, snižavanje troškova sistema i redukovanje nepotrebne socijalne kontrole (Models for Change Juvenile Diversion Workgroup, 2011: 11). Razume se da redukovanje „nepotrebne” socijalne kontrole i sniženje troškova sistema moraju imati dobru teorijsko-empirijsku potporu kako bi bilo nesporno da ovi ciljevi nisu u suprotnosti sa pretežnijim društvenim interesom. Tako, od ekonomičnosti i racionalizacije postupka reagovanja na tzv. bagatelni i srednji kriminalitet maloletnika (koji je u jednom manjem broju slučajeva takav prvenstveno zato što su učinioci nejak i neiskusni) pretežniji je društveni interes da se na kriminalitet maloletnika odgovori merama koje su optimalne sa stanovišta njihovih razvojnih potreba i interesa društva da se spreči razvoj perzistentnog prestupništva.

da su u fokusu pre finese neke dogme u „savremenoj” reakciji i njen imidž nego sami maloletnici i njihove stvarne razvojne potrebe. Neretko se prenebregavaju opštepoznata saznanja o heterogenosti populacije maloletnih prestupnika, da diverziju ne bi trebalo shvatiti uvek, pa ni u većini slučajeva prevashodno kao skretanje *od nečega* što može biti štetno, već i *ka nečemu* što bi bilo korisno za razvoj maloletnika shodno njegovim razvojnim potrebama, prenebregavaju se saznanja o razvoju perzistentnog prestupništva i odnosu maloletničkog i kriminaliteta u odraslom dobu, dok se ključni učinak u oblasti prevencije maloletničke delinkvencije neretko očekuje od kaznenog sistema, što je svojevrsni paradoks. I umesto da tercijarna prevencija i maloletnički kazneni sistem, barem onaj koji se deklariraše kao „zaštitnički”, budu upodobljeni i u funkciji ciljeva i zadataka teorijski dobro utemeljene strategije prevencije koja angažuje daleko šire društvene resurse, tercijarnopreventivne mere praktično se tretiraju kao težišne i dominirajuće u oblasti prevencije.

Očekivanja od kaznenog sistema u oblasti prevencije maloletničke delinkvencije su razumljiva i opravdana, ali ona moraju biti i realna. S tim u vezi, iz vida ne treba gubiti nekoliko stvari. Mnogi od maloletnika koji su sa antisocijalnim ponašanjem otpočeli na vrlo ranom uzrastu se sa krivičnopравnom reakcijom susreću u već poodmakloj fazi razvoja habitualnog prestupništva. S toga će oportunitet i mere „skretanja” krivičnog postupka u najvećem broju takvih slučajeva proći jedva zapaženo, dok će vaspitne mere najčešće biti neefikasne bilo zato što ne pogađaju suštinu stvarnih i kompleksnih razvojnih potreba ovih maloletnika, ili zato što su tretmani koje eventualno uključuju okasnili nekoliko godina. U slučaju maloletnika kod kojih nije razvijeno habitualno prestupništvo „skretanje” krivičnog postupka može biti delotvorno, pod uslovom da bude i malo sreće pride, tj. da sam maloletnik i njegovo neposredno okruženje poseduju lične i interpersonalne resurse koji će pravovremeno omogućiti prevazilaženje tranzitorne adolescentske krize i napuštanje prestupničkog obrasca ponašanja.³ Ukoliko je maloletniku neophodna stručna pomoć u razvoju, tretmani koji se realizuju u okviru pojedinih vaspitnih mera ostvariće određeni učinak pod uslovom da nisu zakasneli i da su optimalno prilagođeni njegovim potrebama. Sve u svemu, tercijarnoj prevenciji, da bi bila efektivna, potrebno je i mnogo sreće.

3 Srećna je okolnost da najveći broj mladih koji ulaze u delinkvenciju oko 15-16. godine sazrevanjem preraste prestupnički obrazac ponašanja na pragu odraslog doba (Burfeind, Bartusch, 2011 :75). Elliot navodi da maloletnici najviše stope nasilničkog kriminaliteta dostižu na uzrastu od 16-17. godina, nakon čega ove stope opadaju: oko 80% onih koji su vršili nasilje tokom adolescencije odustaje od nasilnog obrasca ponašanja pre nego što navršu 21 godinu (Elliot, 1994: 2).

Naše društvo spada u red onih koja imaju sreće, posebno u svetlu činjenice da akademsko i ekspertske pregrnuće usmereno na polje primarne i sekundarne prevencije daleko nadmašuju predimenzionirana očekivanja od modernizovanog kaznenog sistema za maloletnike i tercijarne prevencije. Današnja naučna saznanja o maloletničkoj delinkvenciji trebalo bi da podstaknu preusmeravanje težišta i temeljno unapređenje društvenog reagovanja na problem maloletničkog prestupništva pre svega širenjem spektra vankrivičnih i vanpravnih mera usmerenih prema deci. Primedbe koje se tiču „širenja mreže socijalne kontrole” (Muncie, 1999; Hine, Williams, 2007, prema: Evans, 2011: 102 i dr.), izuzimajući one kojima se sasvim opravdano kritikuje besmisleno širenje skupih diverzionih šema čija je suština kratkotrajno disciplinovanje maloletnika, uglavnom su ideološkog karaktera i neosetljive na pojedinačne sudbine ljudi. Pitanje je da li je pravično zastupati neintervencionizam po cenu uvećavanja rizika da neka deca (deprivirana ne samo usled nepovoljnog položaja u socijalnoj strukturi, već i emotivno i razvojno), rastu bez mogućnosti da im bilo ko pokaže koliko su važni, da ovladaju socijalnim veštinama koje će im omogućiti da se integrišu u društvo u kojem će proživeti svoj jedini vek. Intervencionizam ne mora i ne treba da bude isključivo u neposrednoj funkciji bezbednosti društva, već i u funkciji ostvarivanja jednakih šansi. Nekada oštro napadan neintervencionizam u vezi sa problemom nasilja nad ženama koji se pravdao nedopustivošću zadiranja u „privatnost porodičnog života”, danas se na sličan način opravdava u neshvatljivoj kritici rane intervencije, odnosno primarno i sekundarnopreventivnih programa. Štititi dete od stigmatizacije tako što će se onemogućiti da dođe u kontakt sa socijalnim službama i programima koji će povećati izglede za njegovo socijalno uključivanje i u krajnjoj liniji sprečiti ireverzibilnu stigmatizaciju u kasnijem životu, u najmanju ruku je nonšalantno, ako ne i licemerno. Takvi programi, s jedne strane, pod uslovom da su dobro osmišljeni i pažljivo implementirani, mogu izbeći stigmatizaciju pojedinaca i porodica. S druge strane, prigovori da su oni intruzivni na slobodu mladih osoba i njihovu svest o sebi (Evans, 2011: 102) zvuče slobodarski zavodljivo, ali prenebregavaju činjenicu da se isto može reći i za socijalizaciju uopšte.⁴ Nesporno je da pravo svakog deteta na pravilan razvoj i zaštitu ne može biti ograničeno roditeljskim pravima, a kamoli uzalud žrtvovano zarad promocije ideja o boljem svetu. Jer, upravo je neintervencionizam u slučaju dece sa

4 Bez obzira na to što se na individualnom nivou socijalizacija uglavnom doživljava kao bolan proces samoograničavanja, socijalizovati se i prilagoditi ne znači praviti kompromis sa svojom suštinom i potrebama, već pronaći (na temelju iskustava, znanja i veština stečenih u interakciji sa tzv. agensima socijalizacije) društveno prihvatljive načine zadovoljavanja vlastitih potreba i samoaktualizacije.

složenim razvojnim potrebama u funkciji održavanja socijalnih razlika, nejednakih šansi, („prihvatljive” mere) delinkvencije, stigmatizacije i isključivanja.

Cilj ovog rada je da pruži doprinos razmatranju povezanosti između postojećih naučnih saznanja o maloletničkoj delinkvenciji i aktuelnog stanja u oblasti njegove prevencije, sa posebnim akcentom na inostrana i domaća iskustva iz kojih kreatori budućeg strateškog odgovora u domenu prevencije prestupništva mladih u Republici Srbiji mogu izvući dragocene pouke.

2. Šta i koliko danas znamo o maloletničkom prestupništvu

Po svemu sudeći, danas o prestupništvu mladih znamo prilično i to ne samo u pogledu njegovih pojava i obeležja, već i u vezi sa njegovim prekursorima, odnosno izolovanim faktorima rizika, čiji se uticaj preovlađujuće razume u ključu postavki socijalno-ekološke teorije o interakcijama individue i okruženja.

Značajan broj adolescenata ima iskustvo prestupničkog ponašanja. Anketna ispitivanja prevalence delinkvencije samoprijavlivanjem uglavnom ukazuju da oko polovine adolescenata navodi da su izvršili najmanje jednom neki od delikata obuhvaćenih ispitivanjem,⁵ premda ima i onih u okviru kojih se utvrđena prevalenca delinkvencije lica muškog pola mlađih od 18 godina kreće i do 90%.⁶ Rezultati nekih anketa o samoprijavljenoj delinkvenciji pokazuju da je preko 80% težih delikata na koja su ukazali ispitanici ostalo neevidentirano ili nerasvetljeno (Mukherjee, 1997: 3). Istraživanje u okviru drugog ciklusa Međunarodne ankete o samoprijavljenoj delinkvenciji (*Second International Self-Report Delinquency Study - ISRD-2*) koje je sprovedeno u 31 državi na 43.968 ispitanika uzrasta od 12-15 godina pokazalo je da se prevalenca delinkvencije⁷ tokom godine koja je prethodila ispitivanju kretala od 13,8 (u Venecueli) do 40,1% (u Irskoj). U okviru evropskog projekta pod nazivom *Youth deviance and youth violence: A European multi-agency perspective on*

5 Tako, na primer, Graham i Bowling (1995) nalaze da je 55% adolescenata i 31% adolescentkinja potvrdilo da je izvršilo najmanje jednom u životu neki od 23 delikata iz upitnika. Slično nalaze i Flood-Page *et al.* (2000): 57% mladića i 37% devojaka navodi da je izvršilo najmanje jedan od 27 delikata obuhvaćenih ispitivanjem. Prema: Farrington, 2001. U istraživanju koje je 1990. godine sprovedeno na uzorku studenata Pravnog fakulteta u Beogradu utvrđeno je da je 42% ispitanika potvrdilo da je najmanje jednom izvršilo neko krivično delo, a uglavnom se radilo o imovinskim i krivičnim delima protiv privrede i platnog prometa (Ignjatović, 1991, prema: Ignjatović, 2013: 110).

6 Više u: Mukherjee, 1997.

7 Anketni upitnik je obuhvatao pitanja koja se odnose na namerno oštećenje tuđe imovine, krađu u prodavnici, provalnu krađu, krađu bicikla/mopeda/skutera/motocikla/automobila, krađu iz automobila, krađu ličnih stvari, nošenje oružja/opasnog oruđa, razbojništvo, grupnu tuču, nanošenje telesne povrede i preprodaju droge. Vidi: Enzmann *et al.*, 2010.

*best practices in prevention and control (YouPrev)*⁸ koje je 2011. i 2012. godine sproveo međunarodni konzorcijum nekoliko univerziteta, istraživačkih institucija, nevladinih organizacija i Evropski policijski koledž⁹ s ciljem unapređenja naučno utemeljenih, upotrebljivih i stručnjacima dostupnih saznanja u oblasti prevencije sagledavanjem efekata postojećih preventivnih aktivnosti kroz empirijska istraživanja, sprovedena su anketna ispitivanja o samoprijavljenom devijantnom¹⁰ i delinkventnom ponašanju mladih¹¹ u šest zemalja Evropske unije: Belgiji, Mađarskoj, Nemačkoj, Portugaliji, Sloveniji i Španiji. Anketirano je 10.682 učenika srednjih škola oba pola, u proseku starih 15 godina.¹² U strukturi kažnjivih ponašanja najraširenije je bilo nedozvoljeno preuzimanje sadržaja (filmova, igrice i muzike): 61% dečaka i 52% devojčica to je učinilo najmanje jednom tokom poslednjih 12 meseci. Od preostalih kažnjivih ponašanja, najzastupljenije tokom godine koja je prethodila ispitivanju bile su krađe u prodavnici (10%), crtanje grafita (9.2%) i grupne tuče (7.6%), dok je mali broj ispitanika prijavio vršenje težih oblika nasilja poput napada (1.5%), razbojništva ili iznude (0.7%). Tokom 12 meseci koji su prethodili istraživanju, 19% anketiranih učenika izvršilo je imovinski, a 8.5% nasilni delikt. Sa izuzetkom krađe u prodavnici i crtanja grafita, sve oblike delinkventnog ponašanja češće su prijavili ispitanici muškog pola – trećina dečaka i četvrtina devojčica izjavila je da je izvršila najmanje jedan delikt tokom poslednjih 12 meseci. Prosečna stopa delinkvencije u ukupnom uzorku tokom poslednjih godinu dana iznosila je 31%.

U strukturi maloletničke delinkvencije dominiraju lakši delikti, a u strukturi maloletnih prestupnika oni sa epizodnim delinkventnim ponašanjem. Anketna ispitivanja delinkvencije samoprijavljuvanjem često uključuju i trivijalne delikte. U strukturi delikata generalno dominiraju lakši, dok nalazi koji se

8 Međunarodni izveštaj o istraživanju sadržan je u publikaciji: Görgen et al., eds, 2013.

9 Koordinator Projekta bio je Departman za kriminologiju i interdisciplinarnu prevenciju kriminaliteta Nemačkog policijskog univerziteta u Minsteru.

10 Prema nalazima ovog istraživanja, čak 47.5% učenika se najmanje jednom u životu napilo, 19% je barem jednom u životu koristilo kanabis, a 6,4% inhalante. Procenat ispitanika koji su koristili sedative, alkohol u kombinaciji sa pilulama, amfetamine, heroin, kokain, kreka, halucinogene droge, steroide ili ritalin varirao je od zemlje do zemlje u rasponu od 1.6-5%.

11 Podaci o kažnjivim ponašanjima mladih dobijeni su kroz odgovore na 16 pitanja iz anketnog upitnika koja su se odnosila na: grupnu tuču, krađu u prodavnici, crtanje grafita, nošenje vatrenog oružja, nošenje drugog oružja/opasnog oruđa, vandalizam, krađu od osobe, preprodaju droge, krađu bicikla, krađu automobila/motocikla, napad, zločin iz mržnje, krađu iz vozila, provalnu krađu, razbojništvo/iznudu i nedozvoljeno preuzimanje sadržaja.

12 Za prikupljanje podataka o devijantnom i delinkventnom ponašanju mladih korišćena je anketa samooptuživanjem (tj. instrument koji je primenjivan u okviru dva ciklusa Međunarodne ankete o samoprijavljenoj delinkvenciji) i posebno konstruisan instrument za ispitivanje stavova mladih o prevenciji delinkvencije i nasilja.

odnose na prevalencu onih ozbiljnih, poput nanošenja telesnih povreda, razbojništva, krađe automobila, provalne krađe i učestvovanja u grupnoj tuči i u najvećem broju studija ne prelaze 10-20%.¹³ Pored toga, nalazi koji se odnose na incidencu delinkvencije u anketnim ispitivanjima samoprijavlivanjem pokazuju da se u najvećem broju slučajeva radi o sporadičnoj delinkvenciji, tj. delinkventni čin najčešće javlja jednom ili dva puta (Burfeind, Bartusch, 2011: 57).

Razvoj hroničnog prestupništva počinje na ranom uzrastu. U povišenom riziku od razvijanja perzistentnog prestupništva nalazi se mali segment populacije maloletnih lica. Rezultati dosadašnjih istraživanja redovno pokazuju da su mnogi odrasli učinioci krivičnih dela svojevremeno bili evidentirani kao maloletni prestupnici (Mukherjee, 1997: 2). Univerzalan je i konzistentan nalaz da znatan broj (najmanje četvrtina) svih adolescenata muškog pola izvrši barem jedan delikt, a najveći broj (grubo, oko 4/5) njih izvršiće samo jedan ili dva delikta nakon čega će odustati od prestupničkog ponašanja. Preostali, mali segment populacije maloletnih prestupnika nastaviće da vrši delikte i biće odgovoran za polovinu svih krivičnih dela, uključujući i one najteže (Moffit, 1993; Loeber, Farrington, 2012; Baglivio *et al.*, 2014; Vaughn *et al.*, 2014 i dr.).¹⁴ Tih oko 5% mladih (pretežno mladića) unutar opšte populacije koji su u riziku od perzistentnog prestupništva (Vaughn *et al.*, 2011; Vaughn *et al.*, 2014) trebalo bi da su u primarnom fokusu preventivnih programa.

Prediktori maloletničkog prestupništva su multidomenski. Oni se obično predstavljaju grupisani prema nivoima – individualnom, porodičnom, vršnjačkom, domenu škole i domenu lokalne zajednice/susedstva. Borduin, Dopp i Taylor, na temelju rezultata većeg broja studija, upućuju na sledeće dinamičke (tj. podložne promeni) faktore rizika i korelate nasilnog i ozbiljnog antisocijalnog ponašanja: 1) *na individualnom nivou* – deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj; impulsivnost; pozitivni stavovi prema delinkvenciji i zloupotrebi psihoaktivnih supstanci; odsustvo osećanja krivice za ispoljavanje agresije; negativni afekt; pripisivanje neprijateljskih namera drugima usled kognitivne disfunkcije; 2) *na porodičnom nivou* – nekonzistentno ili slabo disciplinovanje od strane roditelja; slab roditeljski nadzor; slabe afektivne veze između maloletni-

13 Neka anketna ispitivanja delinkvencije samoprijavlivanjem na uzorku dece uzrasta 12 godina i mlađe pokazala su da je trećina njih prijavila vršenje nekog od imovinskih delikta, četvrtina oštećenje tuđe imovine, desetina provalnu krađu, dok je svega 5% ispitanika (9% dečaka i 3% devojčica) bilo uključeno u ozbiljnije, inkriminisane oblike nasilnog ponašanja. Prema: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003: 6.

14 Još su Wolfgang, Figlio i Sellin davne 1972. identifikovali malu grupu adolescenata (6%) u filadelfijskoj kohorti rođenih 1945. godine čiji su zločini dominirali u strukturi ukupnog kriminaliteta i nasilnih delikata. Prema: Vaughn *et al.*, 2014, p. 15.

ka i članova porodice, odnosno osoba koje se staraju o njemu; visok nivo konfliktne tenzije i neprijateljstva; zloupotreba psihoaktivnih supstanci, mentalni problemi ili kriminalno ponašanje roditelja; 3) *na nivou vršnjačkih grupa* – udruživanje sa vršnjacima sklonih zloupotrebi psihoaktivnih supstanci i/ili delinkventnom ponašanju; slaba povezanost sa vršnjacima/odbacivanje od strane vršnjaka i neuključenost u prosocijalne vršnjačke grupe; 4) *na nivou škole* – negativan stav prema školi; akademske poteškoće; problemi u ponašanju u školi/bežanje sa časova/izbacivanje iz škole; pohađanje škole koja ne odgovara na potrebe maloletnika, i 5) *na nivou lokalne zajednice/susedstva* – slaba socijalna podrška od strane različitih socijalnih aktera; visok nivo psihosocijalnog stresa (npr. nasilje) i dostupnost oružja i droga (Borduin *et al.*, 2013: 201).

Od značaja je pomenuti nalaze ranije pomenutog evropskog istraživanja *YouPrev* u vezi sa prediktorima maloletničkog prestupništva. Logistička regresiona analiza je, naime, pokazala da su snažni prediktori nasilničkog ponašanja mladih kontakti sa vršnjacima sklonih nasilnom ponašanju, usvajanje normi o „muškosti”, slaba samokontrola i često opijanje. Kontakti sa delinkventnim i nasilnim vršnjacima još pouzdanije generišu vršenje imovinskih nego nasilničkih delikata, a snažni prediktori su i neprihvatanje socijalnih normi i slaba samokontrola. Slab roditeljski nadzor i konzumiranje kanabisa ostvaruju umeren uticaj na rizik od maloletničkog prestupništva (Görge *et al.*, 166-167).

Rani ulazak u delinkvenciju je najbolji prediktor perzistentnog prestupništva i vršenja nasilnih zločina, dok je najbolji prediktor ranog ulaska u delinkvenciju antisocijalno ponašanje u detinjstvu. Dečaci koji svoje prvo kažnjivo delo izvrše na uzrastu između 6 i 14 godina su u najvećem riziku da postanu perzistentni i nasilni prestupnici. Obično, oni se druže sa prestupnicima, češće žive sa samohranim roditeljem ili u zajednici sa očuhom/maćehom nego sa oba biološka roditelja, dok su im roditelji skloni vršenju krivičnih dela ili nezainteresovani za vršenje roditeljskog nadzora. Skloni su siledžijstvu u školi i bežanju sa časova, često se disciplinski kažnjavaju u školi, imaju slabo akademsko postignuće, koriste psihoaktivne supstance i redovno konzumiraju alkohol (Flood-Page *et al.*, 2000, prema: Farrington, 2001). Najzad, najbolji prediktor ranog ulaska dečaka u delinkvenciju jeste antisocijalno ponašanje u detinjstvu (poput ispoljavanja agresivnosti) – to je, prema navodima Loebera i saradnika, potvrđeno u šest longitudinalnih studija sprovedenih u pet država (Kanadi, Engleskoj, Novom Zelandu, Švedskoj i Sjedinjenim Američkim Državama) na tri kontinenta (Loeber, Farrington, Petechuk, 2003: 6).

3. Težišta prevencije: stanje i perspektive

Istraživači poslednjih godina eksplicitno ukazuju na potrebu razvijanja preventivnih programa i intervencija za mlade u riziku u čijem je fokusu jačanje kognitivnih sposobnosti, uključujući naročito kognitivnu empatiju i veštine donošenja odluka, kao i razvijanje i učvršćivanje prosocijalnih stavova (Baglivio *et al.*, 2014). Pored toga, jačanje veština samokontrole (samoregulacije), takođe se smatra važnom komponentom preventivnih programa i intervencija usmerenih na sprečavanje prestupništva, odnosno povrata.

Kao naročito značajno, ističe se širenje programa prevencije utemeljenih na empirijskim saznanjima i to kako programa namenjenih široj prestupničkoj populaciji, tako i programa čija su ciljna grupa oni u povišenom riziku od razvoja hroničnog ili ozbiljnog violentnog prestupništva. Baglivio i saradnici ukazuju da je evaluacija svakog programa i intervencije jedini način da se osigura da preventivne aktivnosti budu zasnovane na aktuelnim rezultatima o efektivnosti, odnosno da se postigne napredak u dostizanju ideala da maloletni korisnik dobi pravu uslugu u pravom trenutku i u pravom intenzitetu i trajanju (Baglivio *et al.*, 2014: 109).

U oblasti tercijarne prevencije, odnosno tretmana maloletnih prestupnika, danas se generalno najefektivnijim smatraju tri koncepta: multisistemska terapija,¹⁵ funkcionalna porodična terapija i multidimenzionalni tretman maloletnih prestupnika u hraniteljskim porodicama.

Multisistemska terapija, koja se pokazuje najdelotvornijom u redukciji povrata maloletnih prestupnika,¹⁶ predstavlja intenzivan tretman na nivou porodice i zajednice. Intervencije iz plana tretmana mogu uključivati porodičnu terapiju, trening socijalnih veština, podsticanje prosocijalnih aktivnosti i veza maloletnika i drugo. Teorijske osnove ovog modela čine teorija porodičnih sistema i socijalno-ekološka teorija. Porodica se razume kao sistem vođen pravilima ponašanja, a problematično ponašanje pojedinca u vezi je sa obrascima interakcija između članova porodice. Ne samo da strategije disciplinovanja

15 Model je od sredine 70-ih godina XX veka razvijao Scott Henggeler sa grupom saradnika, koji je u to vreme u Virdžiniji (SAD) bio angažovan u radu sa maloletnicima sa antisocijalnim ponašanjem. Vidi: Henggeler *et al.*, 1986; Henggeler, Borduin, 1990. Prvobitno, model je dizajniran za maloletnike sklone vršenju težih i nasilnih delikata, ali se u međuvremenu potvrdio kao efikasan i u radu sa mladima koji manifestuju druge vrste poremećaja u ponašanju. Multisistemska terapija je doživela veliku popularnost i uticajnost. U nju se godišnje uključuje preko 17.000 mladih i njihovih porodica u SAD, Kanadi, Evropi i Australiji. Vidi: Borduin *et al.*, 2013, pp. 194-196.

16 Mnoge eksperimentalne i druge evaluacijske studije potvrdile su delotvornost modela u redukciji stope recidivizma maloletnika, uključujući i one koji su vršili nasilne delikte. Više informacija na: www.mstservices.com/proven-results/proven-results

unutar porodice imaju uticaj na antisocijalno ponašanje, već i antisocijalno ponašanje maloletnika ima povratni uticaj na ponašanje ostalih članova, a može imati i određenu funkciju unutar porodice.¹⁷

Funkcionalna porodična terapija se temelji na premisi da svaki problem predstavlja simptom disfunkcionalnih porodičnih odnosa, a rešavanje problema se vidi u korigovanju stilova komunikacije unutar porodice i snižavanju defanzivnosti i negativiteta. U proseku, tretman uključuje dvanaest sesija tokom tri-četiri meseca i realizuje se na temelju protokola koji predviđa tri faze: 1) *uključivanje/motivacija*, u kojoj terapeut ohrabruje klijentova pozitivna očekivanja od tretmana; 2) *promena ponašanja*, tokom koje terapeut podstiče stvaranje novih obrazaca porodične interakcije primenom bihejvioralnih i kognitivno-bihejvioralnih tehnika; 3) *faza generalizacije*, u kojoj terapeut nastoji da podstakne održanje postignute promene u ponašanju i njenu generalizaciju. Porodici se pomaže da intenzivira saradnju sa školom i predstavnicima krivičnog sistema za maloletnike, da anticipira moguće probleme u budućnosti i pripremi plan odgovora na njih (Alexander, Sexton, 2000). Funkcionalna porodična terapija se za sada pokazuje delotvornijom u tretmanu maloletnih prestupnika koji vrše lakša krivična dela (Borduin *et al.*, 2013: 198-199).

Multidimenzionalni tretman maloletnih prestupnika u hraniteljskim porodicama, koji je razvijen kao alternativa zavodskom tretmanu maloletnika sa hroničnim prestupničkim ponašanjem,¹⁸ podrazumeva sprovođenje intervencija sa maloletnikom smeštenim u porodicu hranitelja posebno obučenih za primenu adekvatnih tehnika vaspitanja i kontrole ponašanja, ali i sa njegovom prirodnom porodicom. Model je utemeljen na postavkama teorije socijalnog učenja i tezi da prevencija antisocijalnog ponašanja zahteva delovanje na sve sisteme iz maloletnikovog okruženja – porodicu, školu i zajednicu. Primarni ciljevi jesu redukovanje prestupničkog i promovisanje prosocijalnog ponašanja i povratak u biološku porodicu na kraju uspešnog tretmana. Boravak maloletnika u hraniteljskoj porodici obično traje od 6-9 meseci. Do sada je više kliničkih eksperimen-

17 Većinu terapijskih usluga klijent dobija direktno od svog terapeuta, a u slučajevima u kojima usluge pružaju druge službe terapeut nadgleda kvalitet pruženih usluga. Intenzitet direktnih kontakata terapeuta sa porodicom po pravilu je veći na početku tretmana, da bi se u završnoj fazi uglavnom sveo na jedan nedeljno.

18 Ovaj koncept tretmana namenjen je hroničnim prestupnicima uzrasta od 12-17 godina, kreirao je početkom 80-ih godina XX veka tim koji je predvodila Patricia Chamberlain. Po pravilu, program se primenjuje ukoliko druge intenzivne intervencije ostanu bez rezultata. U skladu sa teorijskim utemeljenjem i ciljevima programa, metode rada uključuju pažljiv nadzor, konzistentno postavljanje granica i predvidljivost posledica kršenja pravila, razvijanje podržavajućeg odnosa sa maloletnikom i redukciju kontakata sa antisocijalnim vršnjacima.

mentalnih studija potvrdilo efektivnost ovog koncepta tretmana u radu sa hroničnim prestupnicima, a program se primenjuje u SAD, Kanadi i Evropi.¹⁹

Uopšte uzev, u akademskoj i stručnoj javnosti danas preovlađuje mišljenje da se postojeća naučna saznanja ne koriste u potrebnoj meri u oblasti prevencije maloletničke delinkvencije, kao i da se aktuelni programi prevencije uglavnom ne evaluiraju na zadovoljavajući način. Ranije pomenutim istraživanjem u okviru evropskog projekta *YouPrev* ispitani su i stavovi i mišljenja eksperata na lokalnom i nacionalnom nivou²⁰ o delinkvenciji i efikasnosti preventivnih mera i programa. Problem prestupništva mladih eksperti mahom posmatraju kao univerzalni i tranzitorni razvojni fenomen: kršenje društvenih normi deo je procesa odrastanja i u najvećem broju slučajeva je organičeno na kratak period tokom adolescencije; retko kada poprima teže oblike od sitnog kriminaliteta, dok u manjem broju maloletnici postaju hronični prestupnici skloni vršenju težih krivičnih dela. Perzistentni prestupnici su oni na koje deluje više nepovoljnih faktora – obično, to su mladići sa nepovoljnim socio-ekonomskim zaleđem i slabim roditeljskim nadzorom, socijalno marginalizovani, niskog obrazovanja, a često su skloni zloupotrebi psihoaktivnih supstanci. Među ekspertima je raširen stav da se prevenciji i dalje posvećuje malo pažnje i da je društveni odgovor na prestupništvo i nasilje mladih još uvek primarno viđen kao odgovor kaznenog sistema. Preventivni programi često nisu dobro teorijski i empirijski utemeljeni, sprovode se nesistematski, retko se evaluiraju i nisu adekvatno finansijski podržani, dok se multisektorska saradnja često prihvata samo deklarativno. Potrebno se smatra razvijanje programa primarne prevencije i mera rane intervencije (primena mera prevencije na ranom uzrastu radi neutralisanja faktora rizika i jačanja faktora zaštite). Za oblast prevencije od najvećeg značaja je obezbediti odgovarajuća finansijska sredstva i osigurati solidnu naučnu evaluaciju preventivnih programa i mera, koje treba da budu skrojene prema potrebama ciljnih grupa, da uključe mere rane intervencije, da budu usmerene na faktore rizika (zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, uključenost u delinkventne vršnjačke grupe itd.) i faktore zaštite, poput dobrih roditeljskih veština, obrazovanja i drugih (Görge *et al.*, 175-176).

Iz perspektive postojećih naučnih saznanja, Vaughn i saradnici s pravom upućuju na to da bi racionalna politika sprečavanja kriminaliteta dominantno trebalo da se oslanja na prevenciju i ranu intervenciju, dok najveći deo resursa

19 Više o rezultatima evaluacijskih studija, kao i drugim informacijama u vezi sa modelom na: www.mtfc.com

20 Ispitanici-eksperati na lokalnom nivou obuhvatili su pripadnike policije, pravosuđa i socijalnih službi. Eksperti na nacionalnom nivou (istraživači, praktičari i kreatori politika) ispitani su primenom *delfi* metode.

treba da bude usmeren na onih 5% populacije u povišenom riziku od razvijanja perzistentnog antisocijalnog obrasca ponašanja. Ovi autori očekuju da će evaluacije preventivnih mera i tretmana koji se danas smatraju obećavajućim (poput patronažnih poseta, obuke roditelja u vaspitnim veštinama i unapređenje veština samoregulacije) omogućiti ocenu efekata na ponašanje one dece i adolescenata koji se, usled sticaja nepovoljnih faktora, nalaze u najvećem riziku (Vaughn *et al.*, 2014: 16-17).²¹

4. Završna diskusija: domaće prilike i pouke

Postojeća naučna saznanja o faktorima delinkvencije dece i maloletnika ukazuju da se neposredni zadaci preventivnih aktivnosti težišno svode na sprečavanje razvijanja antisocijalnih stavova i zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, jačanje veština prevladavanja stresa, samoregulacije i rešavanja problema. Još uvek nedostaje kritična masa saznanja o specifičnim konstelacijama faktora i mehanizmima aktiviranja dinamičkih faktora rizika, znanja o mehanizmima delovanja zaštitnih faktora i razumevanje važnosti metodološki korektnih evaluacija programa prevencije.

Primena naučnih saznanja u oblasti prevencije maloletničke delinkvencije danas generalno nije na zadovoljavajućem nivou, pa Srbija u ovom pogledu nije izuzetak. Uzgred, kriminalitet maloletnika u Srbiji nema alarmantne razmere i predstavnici akademske javnosti koji ocenjuju da u našoj zemlji postoji problem moralne panike u vezi sa maloletničkom delinkvencijom i nasiljem dece i maloletnika, to čine s punim pravom. Godinama unazad, učešće maloletnika u strukturi lica protiv kojih su podnete krivične prijave kreće se nešto ispod 10%.²² No, takvo stanje nipošto ne opravdava izostanak istraživačke pažnje i sistemskog pregnuća u oblasti prevencije. Obim i struktura kriminaliteta danas ne bi trebalo da određuje intenzitet aktivnosti u oblasti prevencije imajući u vidu da ona, u osnovi, ne predstavlja odgovor na sadašnje stanje kriminaliteta, već sprečavanje nepovoljnog razvoja u budućnosti.

Budući da učešće dece i maloletnika u strukturi lica protiv kojih su podnete krivične prijave za dela sa elementima nasilja nije zanemarljivo i da u nekim slučajevima znatno nadmašuje opšte učešće maloletnika u populaciji pri-

21 U SAD je, kako se procenjuje, na stotine miliona dolara potrošeno na programe prevencije koji nisu bili solidno utemeljeni na rezultatima empirijskih studija (Vaughn *et al.*, 2014: 16).

22 Prema podacima dobijenim od Uprave za analitiku Sektora za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije MUP-a RS, u ukupnom broju lica protiv kojih su podnete krivične prijave za krivična dela evidentirana u periodu od početka 2006. do kraja 2012. godine (382.255) lica mlađa od 18 godina učestvuju sa 9%.

javljenih lica,²³ nesporno je da je potrebno pokloniti daleko više pažnje prevenciji nasilja mladih. Domaća akademska zajednica snosi značajnu odgovornost s tim u vezi i ostaje nada da će u budućnosti biti više interesovanja, volje i posvećenosti istraživanju problema nasilja mladih, kao i efekata preventivnih i drugih mera u oblasti maloletničke delinkvencije.

To što se u Srbiji danas sprovode određeni programi prevencije nasilja i viktimizacije nasiljem ne treba da zavara da je učinjeno i da se čini dovoljno, budući da izostaju jasni pokazatelji njihovih realnih učinaka. S tim u vezi, teba podsetiti da se efekti programa koji su evaluirani, poput programa “Škola bez nasilja”, nisu pokazali zadovoljavajućim.²⁴ Ovaj program je, prema oceni evaluatora iz 2009. godine, najveći uspeh postigao na planu razvijanja svesti o oblicima nasilja. Kao izazovi uspehu programa označeni su velika opterećenost škola sličnim i drugim projektima i teža primena programa u većim školama zbog manjka resursa u nastavničkom kolektivu i komplikovane organizacije programskih sadržaja. Evaluacijom je i utvrđena i slaba zainteresovanost i uključenost kako roditelja, tako i lokalne zajednice u realizaciju ciljeva programa (Ipsos Strategic Marketing, 2009).

Istraživanje koje su 2011. godine sproveli članovi Panela mladih savetnika Zaštitnika građana u 72 osnovne i srednje škole u Srbiji pokazalo je da se

23 Tako, recimo, dok se učešće maloletnika u broju lica protiv kojih je podneta krivična prijava zbog ubistva (čl. 113. KZ) ili teškog ubistva (čl. 114. KZ) evidentiranog u periodu od 2006-2012. godine kretalo u proseku oko 6%, učešće maloletnika u starosnoj strukturi lica protiv kojih je u tom periodu podneta krivična prijava za tešku telesnu povredu (čl. 121. KZ), laku telesnu povredu (čl. 122. KZ) i učestvovanje u tuči (čl. 123. KZ) iznosilo je 12,8%, 13,5% i 17,6%, respektivno. Participacija maloletnika u masi lica protiv kojih je podneta krivična prijava za silovanje (čl. 178. KZ), obljudu nad nemoćnim licem (čl. 179. KZ), razbojničku krađu (čl. 205. KZ), iznudu (čl. 214. KZ), nasilničko ponašanje (čl. 344. KZ) i nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu (čl. 344a) kretala se između 12% i 14,8%, dok je u slučaju krivičnog dela razbojništva (čl. 206. KZ) i izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (čl. 317. KZ) ona iznosila 21,3% i 28%, respektivno. Deca, odnosno lica sa nenavršenih 14 godina ostvaruju učešće u vršenju inkriminiranih dela od 1%. U strukturi dela najmlađih, međutim, učestvuju i dela sa elementima nasilja uključujući ubistvo, tešku telesnu povredu, laku telesnu povredu, razbojništvo, razbojničku krađu, nasilničko ponašanje, izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, silovanje, ugrožavanje sigurnosti, nasilje u porodici, ubijanje i mučenje životinja, a nije zanemarljiva ni učestalost dela iz čl. 348. KZ (nedozvoljena proizvodnja, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija).

24 Ovaj program je evaluacijskom studijom koju je sproveo Ipsos Strategic Marketing 2009. godine ocenjen kao delimično uspešan u mlađim razredima, dok je uspeh izostao u starijim razredima osnovne škole – utvrđeno je da je u nižim razredima došlo do pada kako fizičkog, tako i verbalnog, psihičkog i socijalnog nasilja, dok je u starijim razredima zabeležen porast verbalnog i socijalnog nasilja, pri čemu su ostali oblici nepromenjeni u odnosu na početno stanje (Ipsos Strategic Marketing, 2009).

obaveze škola na planu sprečavanja nasilja²⁵ koje proističu iz *Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009), *Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitanim ustanovama* (2007) i *Pravilnika o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje* (2010) ne ispunjavaju u zadovoljavajućoj meri. Pored ostalog utvrđeno je da, premda 3/4 ispitanih učenika prepoznaje vršnjačko nasilje kao problem u svojoj školi, čak 60% njih nema saznanja o tome da je njihova škola preduzela ijednu aktivnost u vezi sa njegovim sprečavanjem (Nešić, Jović, 2011).

Povrh toga što je potrebno dalje razvijati oblast prevencije maloletničke delinkvencije naročito u praktičnom aspektu, neophodno je razmišljati i o koncipiranju teorijski dobro utemeljenog strateškog okvira u ovoj oblasti, a evaluaciji programa prevencije pokloniti naročitu pažnju, budući da se njome sprečava sprovođenje neefektivnih, nepotrebnih, u najgorem kontraproductivnih programa, a time i rasipanje organičenih resursa. S tim u vezi treba reći da je do sada u Srbiji razvijeno sasvim dovoljno programa koji ciljaju na „podizanje svesti” o nasilju, a premalo pravih, razvojnih programa prevencije nasilja i prestupništva mladih. Za razliku od podizanja svesti o nasilju za koje se ne može reći da je u današnje vreme neki naročiti poduhvat, sprečavanje razvoja perzistentnog prestupništva vrhunski je izazov i najznačajniji zadatak za sve one koji se na bilo koji način bave pitanjima prevencije kriminaliteta. Sprečiti da neka deca odrastaju emotivno zanemarena i vaspitno zapuštena, bez razumevanja perspektive drugih ljudi i jasnih spoznaja o posledicama ponašanja, ogorčena, srdita i frustrirana, s osećanjem indiferentnosti, mržnje i neprijateljstva najpre prema svom neposrednom okruženju, a potom i čitavom društvu, daleko je komplikovanije, ali jedno od malobrojnih uistinu vrednih nastojanja u oblasti prevencije. U toj perspektivi i u svetlu do sada poznatog, unapređivanje veština roditeljstva pokazuje se značajnijim za sprečavanje perzistentnog prestupništva i teškog nasilničkog kriminaliteta od programa podizanja svesti o nasilju u školi, premda se i ovo drugo smatra važnim.

Na to kakav ćemo kriminalitet imati sutra u značajnoj meri ukazuje kriminalitet maloletnika danas, kao i način na koji se na njega reaguje (Soković, 2013). Od naročite je važnosti to kakvu i koliku podršku danas dobijaju porodice koje nailaze na teškoće, pre svega u realizovanju roditeljskih uloga i zadataka. Uz to, značajno je i u kojoj meri ćemo uspeti da preveniramo razvoj

25 Da za učenike organizuju razgovore, tribine, debate, obezbede promotivni materijal na temu sprečavanja nasilja i omoguće obuke o nenasilnoj komunikaciji i strategijama rešavanja problema i veštinama alternativnog razrešenja konflikata.

kulturnih vrednosti i normi mladih oslonjenih na glorifikovanje ili normalizaciju manifestne egocentričnosti, indiferentnosti i antisocijalnih stavova. Ko zna, možda će nas jednom iznenaditi rezultati nekog temeljnijeg istraživanja koje bi moglo pokazati da neki tzv. zabavni medijski sadržaji krcati banalnim manifestacijama ljudske pakosti, primitivnog egoizma, ravnodušnosti prema drugome i makijavelizma onih koji se smatraju „uspešnim” u nekim oblastima javnog života imaju veći uticaj na razvijanje antisocijalnih stavova mladih nego ozloglašeni filmovi i video-igrice sa nasiljem virtuelnih junaka.

Najzad, ne treba gubiti iz vida da svaka generacija mladih ima svoju kulturu i svoje potkulture. Prestupnička aktivnost mladih možda, iz perspektive statistike, nalikuje delinkvenciji njihovih prethodnika. Ipak, mladi primenjuju specifične, današnjem trenutku i svojoj generaciji svojstvene neutralizacije i racionalizacije vlastitih delinkventnih činova, imaju specifične životne probleme i dileme, bore se sa specifičnim stresogenim situacijama, imaju specifične životne prekretnice, pa i specifičnu hijerarhiju vrednosti na svom adolescentskom uzrastu. Oni koji su generacijski udaljeni od njih, povremeno bi trebalo iznova da zavire u taj svet. S tim u vezi, indikativni su rezultati evropskog projekta *YouPrev* koji su pokazali da mladi i odrasli ne percipiraju na isti način tzv. agense socijalizacije i nosioce preventivnih aktivnosti. Slabo ocenjena uticajnost aktivnosti koje sprovode škola i socijalne službe jasno ukazuju da se nešto u pristupu mladima mora menjati.²⁶ Pitanje prevencije nije samo pitanje optimalnih mera i aktivnosti, već i adekvatnosti njihovih nosilaca.

Jedan od načina da se popune praznine u saznanjima koja se tiču mehanizama delovanja dinamičkih faktora rizika jeste dobro osmišljeno longitudinalno istraživanje kojim bi se mogle identifikovati kritične tačke i trajektorije ulaska u delinkvenciju i izlaska iz nje, identifikovanje mehanizama delovanja faktora zaštite koji su ključni resursi i okosnice programa prevencije i markiranje kulturnih činilaca koji imaju uticaj na razvijanje antisocijalnih stavova/kriminalnih (nasilnih) modela ponašanja. Povrh toga, ovakva istraživanja bi omogućila

26 Uspešne mere prevencije, rangirane od najbolje do najlošije ocenjene, uključuju: 1) slušanje mladih o tome šta su njihove brige i problemi; 2) unapređenje mogućnosti zaposlenja; 3) obezbeđivanje dobrog obrazovanja i mogućnosti za korišćenje slobodnog vremena; 4) osiguranje obuke u oblasti socijalnih veština; 5) jasno upoznavanje mladih sa posledicama nedozvoljenog ponašanja; 6) obezbeđivanje savetovanja za roditelje i 7) oštro kažnjavanje (punitivne pristupe u odgovoru na nasilje mladi ne odbacuju sasvim, ali ih vide kao manje efikasne u poređenju sa drugim merama. Nalazi u posmatranim zemljama su u velikoj meri saglasni). Najznačajniji subjekti preventivnog uticaja su, prema mišljenju mladih roditelji i prijatelji, dok je među profesionalnim grupama najznačajnijom ocenjena policija, premda generalno, uticaj profesionalaca u oblasti formalne kontrole ceni se osrednjim ili slabim. Uticaj škole, nastavnika i socijalnih radnika ocenjen je kao najslabiji (Görge *et al.*, str. 168-196).

i uvid u proces implementacije i efekte postojećih preventivnih mera, a potom i razmenu znanja o faktorima delinkvencije, kao i dobroj/lošoj praksi u prevenciji prestupništva mladih na nacionalnom i međunarodnom nivou.²⁷ Longitudinalna istraživanja zahtevaju temeljne pripreme, ozbiljan istraživački tim i stabilno finansiranje i ostaje nada da će neko od relevantnih ministarstava prepoznati značaj i dugoročnu dobit od jednog takvog istraživanja i podržati ga.

U opštem je interesu da se programi prevencije pažljivo selektuju i korektno evaluiraju, kako bi se blagovremeno unapređivali i optimizovali društveni odgovori u ovoj oblasti. To je dug, a opet najkraći, ako ne i jedini put ka snižavanju stopa kriminaliteta i nasilja u budućnosti. Programi prevencije bi trebalo da budu osmišljeni tako da na najekonomičniji efikasan način odgovore na stvarne potrebe specifičnih kategorija dece i maloletnika, ali bi u primarnom fokusu trebalo da bude neutralisanje faktora rizika za razvoj perzistentnog prestupništva – što je manje resursa za prevenciju na raspolaganju, to je veća obaveza da se oni što promišljenije troše, da se preventivne aktivnosti pažljivo formulišu, dobro teorijski i praktično utemelje, kvalitetno implementiraju i usmere pre svega na ovu populaciju, koja antisocijalne obrasce ponašanja razvija rano i koja, premda daleko malobrojnija od maloletnika koji će u delinkvenciju ući na starijem uzrastu, ima znatno izraženiju potrebu za pomoći i podrškom u razvoju. Razvijanje efektivnih programa rane intervencije, odnosno programa prevencije namenjenih predškolskoj deci, utemeljenih na savremenim naučnim znanjima uključujući naročito saznanja koja se tiču specifičnosti našeg podneblja, jedini je način da se blagovremeno odgovori na razvojne potrebe ove kategorije dece i ostvari pomak u redukciji rizika od razvijanja perzistentnog prestupništva.

5. Literatura

- Alexander, J.F., Sexton, T.L. (2000). Functional family therapy. *OJJDP Juvenile Justice Bulletin*. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/184743.pdf> (pristupljeno 18. jula 2014).
- Baglivio, M.T. et al. (2014). Serious, Violent, and Chronic Juvenile Offenders: A Statewide Analysis of Prevalence and Prediction of Subsequent Recidivism Using Risk and Protective Factors, *Criminology & Public Policy*, 13 (1): 83-116.

²⁷ Jedno od takvih istraživanja koje se danas sprovodi jeste Peterburška longitudinalna studija (Peterborough Adolescent and Young Adult Development Study). Istraživačko iskustvo u okviru ove ali i drugih longitudinalnih studija može biti od velike koristi za osmišljavanje i implementaciju ovakvih istraživanja u domaćim uslovima.

- Borduin, C.M. et al. (2013). Evidence-Based Interventions for Serious and Violent Juvenile Offenders, In Craig, L.A. et al. (eds). What Works in Offender Rehabilitation—An Evidence-Based Approach to Assessment and Treatment, Wiley-Blackwell, pp. 192-210.
- Burfeind, J. W., Bartusch, D. J. (2011). Juvenile Delinquency: An Integrated Approach. Jones and Bartlett Publishers, LLC.
- Elliott, D. S. (1994), Serious Violent Offenders: Onset, Developmental Course, and Termination. The American Society of Criminology 1993 Presidential Address, *Criminology*, 32(1): 1-21.
- Enzmann, D. et al. (2010). Self-reported youth delinquency in Europe and beyond: First results of the Second International Self-Report Delinquency Study in the context of police and victimization data, *European Journal of Criminology*, 7(2): 159-183.
- Evans, K. (2011). Crime prevention: A Critical Introduction. Sage.
- Farrington, D. P. (2001). What Has Been Learned from Self-Reports about Criminal Careers and the Causes of Offending? Home Office Online Report. September 2001. Dostupno na: http://www.crim.cam.ac.uk/people/academic_research/david_farrington/srdrep.pdf (pristupljeno 20. oktobra 2014).
- Görgen, T. et al., eds. (2013). Youth deviance and youth violence: Findings from a European study on juvenile delinquency and its prevention. International Report. Muenster: German Police University. Dostupno na: <http://www.youprev.eu/internationalreport.html> (pristupljeno 14. aprila 2014).
- Henggeler, S. W. et al. (1986). Multisystemic treatment of juvenile offenders: Effects on adolescent behavior and family interactions, *Developmental Psychology*, 22: 132-141
- Henggeler, S.W., Borduin, C.M. (1990). Family Therapy and Beyond: A Multisystemic Approach to Treating the Behavior Problems of Children and Adolescents. Brooks/Cole, Pacific Grove.
- Ignjatović, Đ. (2013). Metodologija istraživanja kriminaliteta (drugo izdanje). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Ipsos Strategic Marketing (2009). „Evaluacija programa škola bez nasilja”. Prezentacija. Dostupno na: <http://www.unicef.rs/skola-bez-nasilja.html> (pristupljeno 18. aprila 2014.)
- Loeber, R., Farrington, D.P. (2012). From Juvenile Delinquency to Adult Crime: Criminal Careers, Justice Policy, and Prevention. New York: Oxford University Press.
- Loeber, R., Farrington, D.P., Petechuk, D. (2003). Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. U.S. Department of Justice, Office of Juvenile

- Justice and Delinquency Prevention. Dostupno na:
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/186162.pdf> (pristupljeno 5. oktobra 2014).
- Models for Change Juvenile Diversion Workgroup (2011). *Juvenile Diversion Guidebook*. Dostupno na: <http://www.modelsforchange.net/publications/301> (pristupljeno 20. oktobra 2014).
 - Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy, *Psychological Review*, 100: 674–701.
 - Mukherjee, S. (1997). Juvenile Crime: Overview of Changing Pattern. Paper presented at the Australian Institute of Criminology Conference Juvenile Crime and Juvenile Justice, Towards 2000 and Beyond, Adelaide, 26 -27 June 1997. Dostupno na:
http://www.aic.gov.au/media_library/conferences/juvenile/mukherjee.pdf (pristupljeno 10. oktobra 2014).
 - Muncie, J. (1999). Institutionalized intolerance: youth justice and the 1998 Crime and Disorder Act, *Critical Social Policy*, 19: 147-175
 - Nešić, S., Jović, N. (2011), *Zaštita dece od nasilja u školama. Izveštaj Zaštitnika građana i Panela mladih savetnika*, str. 23-24. Dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/posebnii-izvestaji> (19. April 2014.)
 - Soković, S. (2013). Maloletnički kriminalitet i recidivizam – pravilo i/ili izuzetak?, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 51(3): 23-37.
 - Vaughn, M.G., *et al.* (2011). The severe 5%: A latent class analysis of the externalizing behavior spectrum in the United States, *Journal of Criminal Justice*, 39: 75-80.
 - Vaughn, M.G., *et al.* (2014). Violence and Externalizing Behavior Among Youth in the United States: Is There a Severe 5%? *Youth Violence and Juvenile Justice*, 12(1): 3-21.

Biljana Simeunović-Patić, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

**THE REACH AND PERSPECTIVES OF SCIENTIFIC
KNOWLEDGE IN PREVENTION OF JUVENILE
DELINQUENCY**

Abstract. *In the last thirty years, the knowledge about risk factors of juvenile delinquency has significantly improved worldwide, thereby mainly identifying the focus of preventive activities in this area. However, the application of existing scientific knowledge in the field of prevention of juvenile delinquency and understanding of the importance of methodologically correct evaluation of existing prevention programs, generally are not at a satisfactory level today, and situation in Serbia is not different. Contemporary response to juvenile delinquency should be based on understanding of the heterogeneity of children and juveniles involved, and preventive efforts should be focused on neutralizing the risk factors for development of persistent delinquency. Development of effective early intervention programs or comprehensive prevention programs intended for preschool children, is the only reliable way to timely respond to the developmental needs of this category of children and alleviate the risk of developing persistent delinquency. On the other hand, longitudinal studies of juvenile delinquency in Serbia, whose implementation is advocated in this paper, could be a solid starting point for creating a more efficient response to the problem of crime in the future, as a valuable source of knowledge on critical constellations and mechanisms of activation and neutralization of the risk factors for persistent and transient juvenile delinquency and specificities in terms of living conditions, turning points and problems faced by adolescents in our country, as well as the trajectory of entering or leaving delinquency.*

Key words: *juvenile delinquency; prevention; risk factors; early delinquency; persistent delinquency*